

LOCKE SÖZLÜĞÜ

JOHN W. YOLTON

VakıfBank Kültür Yayınları: 0449
Felsefe: 045

LOCKE SÖZLÜĞÜ
JOHN W. YOLTON

Özgün Adı
A Locke Dictionary

Türkçesi
Gökhan Murteza

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
M. Halit Çelikyön

Sayfa Uygulama ve Kapak
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Eylem Yolsal-Murteza

Son Okuma
Handan Öyken

VakıfBank Kültür Yayınları

İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeniz Caddesi
No: 7/A1 – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2026
© John W. Yolton, 1993

ISBN 978-625-5848-35-2

Kitabın Türkçe yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

All Rights Reserved. This translation published under license with the original publisher John Wiley & Sons, Inc.

Baskı
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul
Tel: 0 212 412 1700
www.mega.com.tr - info@mega.com.tr
Sertifika No: 44452

1. Baskı: Şubat 2026

LOCKE SÖZLÜĞÜ

JOHN W. YOLTON

TÜRKÇESİ
GÖKHAN MURTEZA

JOHN W. YOLTON (1921–2005)

Erken modern felsefe tarihi alanında, özellikle John Locke üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Amerikalı felsefeci. Oxford Üniversitesinde tamamladığı doktorasının ardından uzun yıllar Rutgers Üniversitesinde felsefe profesörü olarak görev yapmış, 1978–1992 yılları arasında aynı üniversitede dekanlık görevini üstlenmiştir. Çok sayıda telif eserin yanı sıra önemli derleme ve başvuru kitaplarının editörlüğünü de üstlenen Yolton, Locke araştırmalarına metodolojik titizlik ve kavram duyarlılığı kazandıran isimlerden biri olarak kabul edilir. Bu konudaki birçok yayını arasında *Locke and the Way of Ideas* ve *A Locke Dictionary* öne çıkar.

GÖKHAN MURTEZA

1978 yılında İstanbul’da doğdu. Saint-Benoit Fransız Lisesini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünden mezun oldu. Aynı üniversitede yüksek lisans ve doktora derecelerini tamamladı. Halen Kırklareli Üniversitesi Felsefe Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. 2013 yılında yayın hayatına başlamış olan *Felsefi Düşün* dergisinin kurucu editörü ve yayın kurulu üyesidir. *Ahlak, İktisat ve Bilim: Adam Smith Felsefesine Giriş* (2019) ile *Doğal Durum ve Devlet* (2020) kitaplarının yazarıdır. İskoç Aydınlanması ve siyaset felsefesi üzerine çalışmalar yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Epigraf	7
Giriş	9
Referans ve Kısaltmalar	14
Sözlük Maddeleri	15
Kaynakça	335
İngilizce Sözlük Maddelerinin Çevirideki Karşılıkları	347

EPİGRAF

Locke'un iyi bir portresini yapabilmek ayrıntılı bir arka plan gerektirir. O, boşlukta heykel gibi durabilecek bir figür değildir: Vereceği poz, bronz veya mermer işlenecek kadar belirgin olmayabilir. O daha ziyade, güneş vurmuş bir iç mekânda, bir ev konforunun ve felsefi soruşturmanın tüm araçlarıyla titizlikle donatılmış olarak Hollandalı üstatların tarzıyla resmedilmelidir: Kutsal Kitap görkemli bir şekilde önünde açık olmalı ve onun yanı sıra diğer bir vahiy, yani yerküresi de orada bulunmalıdır. Eli, bir böceğin içyapısını incelemek üzere kurulmuş bir mikroskobu işaret ederken, aynı anda bakışları açık pencereden görünen manzarada gezinmeli, pazar yerindeki, mütevazı işlerle meşgul insanlarda kendini açığa vuran ölçülülük ve özgürlüğün nimetlerine hayran kalmalıdır. Genişleyen düşünceleri bunlardan çıkıp hemen ötede bulunan nehirde, Hint Adaları'na ve vahşi Amerika'ya korkusuzca yelken açacak sağlam gövdeli gemilere geçecektir. Evet, kendisi de seyahat etmiştir, hem de sadece düşünsel olarak değil. Evrende bir kum tanesinden başka bir şey olmayan bu yuvarlak dünyanın kaç tane tuhaf ulusa ve sahte Tanrı'ya ev sahipliği yaptığını da bilir. Dikkatle okuyup incelemeyi pek az marifetli yazar veya elinden geldiğince inceleyerek sınamadığı pek az felsefi malzeme vardır; ve hiç kimse 'eşsiz Bay Newton'un yeni buluşlarını anlayıp takdir etmede ondan daha iyi olmamıştır. Buna rağmen, bu yetersiz çerçevedeki belirgin sıkıntı, o gaga burunlu çehredeki kaşların belirgin çatılışı, tüm bu samimi belagatin ortasında, filozofun düşüncesinin bazen durma noktasına geldiğini akla getirir. Gerçekten de görünen bu sahne, onun probleminin karmaşıklığını tüketici şekilde gösterir nitelikte değildir; zira bir de 'ideler sahnesi' dediği, madde-dışı ve özel, ancak çoğu kez kamusal sahneden daha kalabalık ve baskın bir şey vardır.

George Santayana

Some Turns of Thought in Modern Philosophy

GİRİŞ

Bir yazarın söylediği ve demek istediğini keşfetme ve anlamada yararlanılabilecek etkili bir yöntem, onun yazdıklarında önemli veya merkezî gibi görünen sözcükleri kullanımının izini sürmektir. Önem, bazen kullanım sıklığıyla, belirli bir terime adanmış bölümler ve kitaplarla, yazarın karşıtlarınca eleştirilirken üzerine düşülen sözcüklerinin hangileri olduğuyla belirlenebilir. Yazarın geleneksel terim ve kavramları kullanımına özel bir dikkat gösterilmelidir: O terimlerle bağdaştırılmış olan alışılmış öğretileri kabul mü ediyor yoksa o kavramlara saldırıp onları yenileriyle mi değiştiriyor? Kullanılan sözcükler elbette öğretilerin dışavurumudur, o yüzden de bir sözcük-kullanımı sözlüğü, bir yazarın öğretilerini açıklayıcı kılmak için faydalı bir araçtır.

Böylesi bir sözlük, John Locke gibi yazdıkları pek çok konuyu kapsayan ve görüşlerini belli ölçüde sistematik biçimde sunan bir yazarı okurken özellikle biçilmiş kaftandır. Onun bir terimi kullanımını pek çok kitabı üzerinden takip etmek, dikkatini bir veya iki esere yoğunlaştırmış bir eleştirmenin yorumlarını düzeltmede de yararlı olur. Bir yazarın sözcükleri kullanımına ilişkin geliştirilen duyarlık aynı zamanda bu sözcüklerin onun düşüncesinde bizim felsefemizdekiyle aynı anlama sahip olduklarını varsaymaktan da alıkoyar bizi. Filozoflar her zaman kendi çağdaşlarının ve öncüllerinin iyi birer dinleyicisi değildirler; kendilerinden önceki yazarların gerçekten ne dediklerini belirlemek için onları ciddi bir incelemeye tabi tutmak yerine, yazdıklarında kendilerinin üzerinde çalışıp değerlendirebilecekleri öğretiler ve anlamlar aramaya eğilimlidirler. Locke'un kendisi de bu tür yanlış okumalara karşı duyarlıdır; hem *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'de hem de Aziz Pavlus'un Mektupları'nın nasıl okunması gerektiği üzerine denemesinde, uzak bir geçmişte ve zor bir yabancı dilde yazılmış bir metni anlamamanın oldukça spesifik ve pratik kurallarını belirlemeye çalışır. Ancak yazarın sözcükleri asli kullanımının izini sürmek, onları fiilî ve tarihsel bir bağlama oturtmak için olan bu aynı kurallar, her tür metni, hatta Locke'un birçok kitabında olduğu gibi, İngilizce yazılmış olanları bile okumaya uygulanabilir. Bir sözcüğün on yedinci veya on sekizinci yüzyıllardaki kullanımı, bizim kullanımımızdan oldukça farklı olabilir.

Bu *Locke Sözlüğü*, Locke'un 'adlar'dan 'zorunlu bağlantı'ya kadar sözcükleri kullanımını, bunların geçtikleri farklı pasajları alıntılayarak ve onun kullanımının bu sözcüklerin ilişkili oldukları öğretiler, teori, kavramlar ve görüşler hakkında

da bizi bilgilendirmesini sağlayarak sunmaktadır. Sadece tek bir istisna ile ('ampirizm') tüm madde başlıkları Locke'un kullanmış olduğu sözcüklerden oluşmaktadır. Kimi zaman sözcük kullanımının tanımı örneğin din, bilim, hükûmet gibi daha genel bir konunun tartışılmasına vesile olmuştur. Mümkün olduğu durumlarda, önceki yazarların öğretilerine ilişkin bahislere yer verilmiştir. Bazı durumlarda da, benzer bir bahis Locke'un çalışmalarındaki kimi öğretilerin kendisinden sonra gelen yazarlardaki etkisi veya gelişimi için ele alınmıştır. İkincil kaynaklara yapılan göndermeler kimi yerlerde madde sonunda verilmiştir; daha kapsamlı bir ikincil kaynak listesi ise kaynakça kısmında bulunabilir.

Sözlüğün okurunun kısa zamanda fark edeceği gibi, Locke'un düşüncesindeki merkezî meselelerin pek çoğu bir grup sözcük ve kavram etrafında toplanır. Örneğin, onun erdem anlatısı, yine kendisinin ahlak, iyi ve kötü, mutluluk, günah üzerine tartışmalarıyla ilişkilidir; öz açıklaması töze ve parçacık hipotezine ilişkin söyledikleriyle bağlantılıdır; mantık, çıkarım, tanıtılama, tümdengelim, ispat gibi terimler ise Locke'un düşüncesindeki bir diğer grubu oluşturur. Sözlük maddeleri çoğunlukla bazıları yayımlanmamış olmakla birlikte yazdıklarına ve bir miktar da yaptığı yazışmalara dayanmaktadır. Böylece bu sözlük, ilgilenenler için Locke'un ele almış olduğu hemen her konuya ilişkin, bu ister bilgi ve gerçeklik anlatısında fazlasıyla tartışmış olduğu merkezî öğretiler, ister hükûmet teorisi, dinî hoşgörüye bağlılığı, daha genel anlamıyla dinî görüşleri, eğitim üzerine çalışması, para üzerine risaleleri, ya da kadınlar hakkındaki değerlendirmeleri olsun, yol göstermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca yayımlamış (ve bazılarını da yayımlamamış) olduğu kitaplarının içerikleri, kökenleri ve farklı baskılarına ilişkin bilgileri içeren kısa maddeler de mevcuttur. Daha geniş bir bilgi, kaynakçanın A kısmında bulunabilir. Kaynakça, bunun dışında iki bölüme daha sahiptir: Biri, on yedinci yüzyıl eserleri ile diğer on dokuzuncu yüzyıl öncesi yazarların çalışmalarını, öteki ise Locke'un tüm yazıları ve yaşamı üzerine ikincil kaynakların bazılarını içermektedir.

O hâlde, bu *Locke Sözlüğü*'nde, çoğunluğu doğrudan Locke'un kendi yazdıklarından, ya başka sözcüklerle açıklanarak ya da kendi sözcükleri kullanılarak derlenmiş bulunan zengin bir bilgi içeriği mevcuttur. Eğer belirli konularda yoruma gidildiyse bu belirtilmiştir, ancak onun metinlerine kendi okumamı dayatmamaya özen gösterdim. Tüm bu maddelerde Locke kendi adına konuşmaktadır. Sözlük, tabii ki, Locke'un kendi yazdıklarının yerini tutmaz, ancak başlangıç noktası olarak faydalı olabilir. Belirli bir konuyla ilgilenen okur, ilgili maddeleri okuyarak işe başlayıp sonra da Locke'un metninin tamamına yönelebilir. Genel ilgi alanları olan veya sadece Locke'a merak duyan biri de sözlükte göz gezdirmeyi yararlı bulabilir. Yaklaşık 130 madde yer alıyor. Bazı okurlar, diğer başka maddelere de yer verilmiş olması gerektiğini düşünebilirler. Ancak benim de bir şekilde seçici olmam ve tüm Locke külliyyatını içerecek kapsayıcılıkta olma hedefiyle, onun *İnsan Anlığı Üzerine*

Bir Deneme veya *Hükümet Üzerine İki İnceleme* gibi eserlerindeki bazı öğretilerin diğerlerinden daha aşikâr olan önemi ve merkeziliğini dengelemek gerekti. Umut ediyorum ki, bu sözlüğe danışacak olanlar, Locke'un kendi zamanının entelektüel, dinî ve sosyal meselelerine ilgi ve iştirakinin derinliği ve boyutunu kavrayabileceklerdir.

Bir insanın kitaplarından onun hakkında ne öğrenebiliriz? Pek çok durumda, bir yazarın üzerine yazmış olduğu konular hakkındaki inançlarını, teorilerini ve tutumlarını keşfetmemiz mümkündür. Bazı yazarların diğerlerine göre deşifre edilmesi zordur. Örneğin, David Hume önceki felsefe sistemlerini incelemeye yatkındır, ancak kendi görüşlerini her zaman açık etmez (ör. *İnceleme*'sinin I. Kitap'ında). Locke'ta yazılanlar gayet açıktır, ancak ortaya koyduğu öğretiler veya eleştiriler çoğunlukla karmaşık ve anlaşılmasız kalır. Locke'un ilgilerini onun yayımlamış olduğu kitapları inceleyerek keşfetmemiz mümkündür: Çocuk eğitime veya basit ve akılsal bir Hristiyanlığı savunmaya ilişkin ilgileri; bilim ve tıbbı olan ilgisi. Kafasını meşgul etmiş olan diğer şeyler de başka kaynaklarda kendilerini gösterirler: Günlükleri ve not defterleri, pek çok farklı insanla yazışmaları, kütüphanesi. King ve Fox Bourne'un en eski biyografileri ile Cranston'ın yazdığı en son biyografi de (bkz. kaynakça) yaşamı ve düşüncesi hakkında pek çok ayrıntıyı içermektedir. En son yayımlanan Richard Ashcraft'ın *Revolutionary Politics*'i [*Devrimci Politika*, 1986] gibi daha uzmanlaşmış araştırmalar da bunlara yeni bilgiler eklemişlerdir -Ashcraft özelinde bu, Locke'un Hollanda'da kaldığı dönemle ilgilidir. Diğer araştırmacılar da onun yaşamının erken dönemlerine ve gençliğine ilişkin ayrıntılardaki eksikleri tamamlama çabası içindedirler. Sekiz ciltlik yazışmaları da Locke'un fikirleri ve on yedinci yüzyıl entelektüel manzarasındaki yeri hakkında zengin bir bilgi kaynağı sunmaktadır.

Locke'un yetmiş iki yıllık yaşamı (1632-1704) İngiltere'deki pek çok toplumsal çalkantıya ve bir takım dramatik siyasal olaylara tanıklık etmiştir: Kral I. Charles ve parlamento arasındaki iç savaş, kralın yargılanması ve idam edilmesi ile sona ermiş; bir diğer kral olan II. James ise azledilip yerine yabancı bir hükümdar getirilmiştir. Locke'un babası bu iç savaşta kısa bir dönem asker olmuş, Locke'un kendisi ise Shaftesbury Kontu ile ilişkisi yüzünden II. Charles'a karşı yapılan komploya bulaşmıştır; ve II. James tahttan azledildikten sonra Locke Hollanda'dan İngiltere'ye III. William'ın karısı Mary'nin de içinde bulunduğu filodaki gemilerden biriyle dönmüştür. Locke, birkaç devlet görevi üstlenmiş, bazılarını da geri çevirmiştir ve Shaftesbury, II. Charles'ın krallığı sırasında siyasi işlerde aktif görev alırken onun sırdaşlığını ve muhtemelen de danışmanlığını yapmıştır.

Felsefe, din ve bilim konularında çok okuyan biri olarak Locke, bunlar ve başka konular üzerine geniş bir kütüphaneye sahiptir. Oxford'da tıp okumuş, zamanının birçok önemli doktoru (Thomas Sydenham bunların en çok tanınanıdır)

ve Robert Boyle gibi önde gelen kimyageriyle arkadaş olmuştur. Ayrıca Newton ve Kraliyet Cemiyeti'ndeki diğer önemli kişileri de tanımıştır. Locke, Fransa'ya yapmış olduğu birkaç ziyaretinde ve Hollanda'daki uzun ikametinde de bilim adamları, ilahiyatçılar ve yazarlar ile arkadaşlıklar kurmuştur. Kendisi de bir gezgin olmakla birlikte, gezi edebiyatına ilişkin örnekleri de edinmiş ve okumuş, bunlarda bulunan bilgilerin bazılarını kendi çalışmalarında kullanmıştır. İngiltere'nin en prestijli iki okulu olan Westminster School'da ve Oxford Üniversitesindeki Christ Church'te öğrenim görmüştür. Christ Church'te, II. Charles'ın emriyle 1684'te ihraç edilinceye kadar bazı görevlerde bulunmuştur.

Yine de Christ Church'ün bir üyesi olduğu yıllarda bile her zaman orada ikamet etmemiştir. Geleceğin Shaftesbury Dükü Anthony Ashley Cooper ile tanışması, onun Shaftesbury'nin sekreteri ve yardımcısı, ayrıca da tıbbi danışmanı olarak Shaftesbury hanesine katılmasına yol açmıştır. Bu işbirliği, Shaftesbury'nin parlamentoda önemli bir role sahip olması sayesinde, ki bu rol sonunda Shaftesbury'yi (ve dolayısıyla Locke'u) tehlikeye atacaktır, onu ülkenin siyasal meseleleriyle temas hâline de sokmuştur. Shaftesbury ile müzakereleri şüphesiz Locke'un hükûmetin doğası ve yapısı hakkındaki ilgilerini canlandırmıştır. Belki kendisini, sonradan para basma hakkında oluşan bir krizi yatıştırmak üzere önerilerde bulunmaya da bu itmiştir.

Pratik meselelere bulaşmasının yanı sıra, Locke daha teorik, entelektüel meselelere de ilgi duymaya devam etmiştir. Christ Church'teyken, ahlak felsefesi üzerine dersler vermiş ve hükûmetin vatandaşların yaşamları üzerindeki meşru rolü üzerine birkaç risale yazmıştır. Ahlak, hukuk ve siyaset üzerine bu erken dönem risalelerin hiç birini yayımlamamıştır, ancak yine de bunlar, sonraki daha olgun görüşlerine, her zaman birebir aynı olmamakla birlikte, temel oluşturmuştur. Kapsamlı okumaları ile notları ve arkadaşlarıyla yaptığı tartışmalar, 1689'dan itibaren yaptığı yayımlar için bilgi, fikir ve teşvik oluşturmuştur. İlk kitapları ortaya çıktığında artık ellilerinin sonlarına gelmiştir ancak bunların pek çoğunun içeriğini uzun yıllar içinde geliştirmiştir, hatta göze çarpmadan yaşadığı Hollanda'da bile bunlarla uğraşmıştır. Bu sürecin sonucu, görece kısa bir zaman içinde 1689-95 yılları arasında art arda yayımlanmış bir dizi kitaptır. 1704'teki ölümüne değin olan yıllar ise bu kitapların yeni baskılar için gözden geçirilmesine, birkaç eleştirmenin cevaplanmasına ve Aziz Pavlus'un Mektupları üzerine notları ve yorumları için son kitabının yazılmasına adanmıştır.

Locke'un zengin ve renkli yaşamı hâliyle böylesi kısa bir giriş yazısı ile ele alınamaz, ancak yine de belki okura Locke'u engin ilgileri, büyük bir enerjisi ve felsefe, siyaset teorisi ile eğitim konularına büyük entelektüel katkılarda bulunmuş olan bir insan olarak takdir etme imkânı verebilir. Yaşamındaki önemli tarihlerin bazılarına ilişkin bir liste de aynı şekilde yardımcı olabilir:

1632	29 Ağustos'ta doğdu
1646	Westminster School'a kabul edildi
1652	Oxford, Christ Church'ten öğrenim bursu aldı
1656	Lisans mezunu oldu
1658	Lisansüstü derecesini aldı
1664	Christ Church'te Ahlak Felsefesi Denetçisi olarak atandı
1667	Londra'da Shaftesbury hanesine katıldı
1668	Kraliyet Cemiyeti Üyesi seçildi
1671	Deneme'nin ilk taslağını yazdı
1673	Ticaret Komisyonu'nda 1674 yılı sonuna kadar sekreter olarak görev yaptı
1675	Tıp alanında lisans derecesi aldı
1683	Hollanda'ya gitti ve 1689 yılına kadar orada kaldı
1696	Ticaret ve Plantasyon Kurulu'na üye atandı
1704	28 Ekim'de öldü

REFERANS VE KISALTMALAR

Conduct [Yönetim]= *The Conduct of the Understanding* [Anlığın Yönetimi], bölüm numarası takip edecek şekilde; *Works* (1823) içinde.

Corr. [Yazışmalar]= *The Correspondence of John Locke* [John Locke'un Yazışmaları], ed. E.S. de Beer, Clarendon Press, 8 cilt, 1976-89. Mektup numarasını, cilt ve sayfa takip edecek şekilde referans gösterilmiştir.

Essay [Deneme]= *An Essay concerning Human Understanding* [İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"].

Referans ve alıntıların yeri sayılarla gösterilmiştir; ör. 4.3.6 = 4. Kitap, 3. Bölüm, 6. Kısım. Bir maddede ilk kez referans gösterildikten sonra sadece sayılar verilecektir; ör: 2.8.8. Referanslar, P.H. Nidditch'in 1975 baskısıdır. 'Epistle to the Reader'a ['Okura Mektup'] sayfa numaraları ile referans verilecektir.

Essays [Denemeler]= *Essays on the Law of Nature* [Doğa Yasası Üzerine Denemeler]. Sayfa referansları bu eserin W. von Leyden editörlüğündeki baskısıdır.

Paraphrases [Yorumlar]= *A Paraphrase and Notes upon the Epistles of St. Paul* [Aziz Pavlus'un Mektupları Üzerine Yorumlar ve Notlar], ed. A. Wainwright (1987), 2 cilt. Bu eserdeki sayfa numaraları ikinci ciltte birinciye takip edecek şekilde düzenlenmiştir, bu yüzden sadece sayfa numaraları verildi.

Reasonableness [Akılsallık]= *The Reasonableness of Christianity* [Hristiyanlığın Akılsallığı]. Sayfa referansları 1823 *Works* [Eserleri] baskısının vii. cildinedir.

ST, Some Thoughts [BD, Bazı Düşünceler]= *Some Thoughts concerning Education* [Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler], ed. J. and J. Yolton (1989). Referanslar paragraf numaralarına verilmiştir.

Two Tracts [İki Risale]= *John Locke: Two Tracts on Government* [Hükümet üzerine İki Risale], ed. Philip Abrams, 1967.

Two Treatises [İki İnceleme]= *Two Treatises of Government* [Hükümet Üzerine İki İnceleme"]. Referanslar T1 veya T2 ve standart pasaj numarası ile verilmiştir: ör: T2, §10, ikinci incelemedeki 10. pasaj anlamına gelmektedir.

Works [Eserleri]= *The Works of John Locke* [John Locke'un Eserleri], Düzeltilmiş Yeni Basım, 10 cilt, 1823.

*Kitap boyunca, bu eserden yapılan alıntılar için mümkün olan yerlerde, John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, Kabalcı Yayınları, 1996 baskısı ve bu esere atıf verilen yerlerde Türkçe kısaltması *Deneme* kullanılmıştır. -ç. n.

**Locke'un *Two Treatises of Government* [Hükümet Üzerine İki İnceleme] adlı eserine yapılan atıflarda metin boyunca *İki İnceleme* kısaltması kullanılacaktır. -ç. n.

SÖZLÜK MADDELERİ

A

ADALET

İki İnceleme'nin ilkinde, Locke adaletin 'her insana, kendi dürüst gayretinin ürünleri ve atalarından kendisine kalan haklı kazanç üzerinde bir sahiplik verdiğini' ifade eder (T1, §42). Erken dönem *Essays on the Law of Nature*'da da [Doğa Yasası Üzerine Denemeler] adaletin 'doğanın başlıca yasası ve toplumun harcı' olduğu ileri sürülür (s.109). Yine burada *doğal* adaletten de bahseder. Sivil hükûmetin ana amaçlarından birinin mülkiyetin (bu mülkiyet, geniş anlamıyla insanın kişisi, yaşamı ve mülklerini kapsar) korunması olması, bizim mülkiyet, yasa ve adalet arasındaki yakın ilişkiyi anlamamızı da mümkün kılar. 'Mülkiyetin olmadığı yerde, adaletsizlik de yoktur' önermesi, 'Öklid'in herhangi bir tanıtılması kadar' kesindir (*Deneme*, 4.3.18). *Essays* de [Denemeler] aynı noktayı vurgular: 'Bireysel mülkiyetin veya sahiplenme hakkının olmadığı yerde neyin adaleti olur?' (s.213). Mülkiyet ve adalet kavramları, Locke, ebeveynleri çocuklarına sahip olduklarını paylaşmayı anlatmaları konusunda teşvik ederken çocukların eğitimiyle ilgili olarak da gündeme gelir. 'Çocukların, *adalet* kurallarını ihlal etmemeleri konusunda büyük ihtimam gösterilmesi gerektiğini' söyler (ST, §110). *Deneme*'nin 4.3.18 pasajında ise mülkiyet idesi ve adaletsizlik idesi arasındaki kavramsal bağ-

lantıyı açıklar. Mülkiyet ve genel olarak sahip olunanlar, dürüst bir emekle ve güç kullanarak değil, doğal ve pozitif yasalarla uyumlu şekilde edinilmelidir (*Essays* [Denemeler], s.207). Ayrıca adalet karmaşık idesini analiz etmemiz, açık bir idesine sahip olabilmemiz için onu parçalarına ayırmamız konusunda da ısrarcıdır. Yasa idesi, onun bileşenlerinden biri olduğuna göre, yasanın ne olduğunu da anlamamız gerekmektedir (*Deneme*, 3.11.9). Doğa durumunda, doğa yasası uygulanır; siyasal toplum içinde ise sivil yasalar sahiplenmenin ve ihlalcilere yönelik cezaların detaylarını belirler. Yasama organı veya hükûmetteki bu işle ilgili otorite '*adaleti dağıtacağı ve sürekli geçerliliği olan yasaları yürürlüğe koyup bunların yetkili yargıçlarca bilinir olmasını sağlayarak uyrukların haklarını belirler*' (T2, §136).

Locke, *Deneme*'de, adaletin karışık kip olması olgusunun, bu terimi herhangi bir kişi veya topluluğun istediği gibi belirleyebilmesi anlamına gelmediğini açıklamak için bayağı bir zaman harcar. Karışık KİPLERde, insan eylemlerinin idelerinde, Locke'un öğretisi, bu idelerin içeriklerini eylemlerden almadıkları, daha ziyade idelerin ne tür eylemlerin karışık kiplere uyduklarını belirlediği şeklindedir. O, bu noktayı ahlaki idelerle ilgili olarak ortaya koyarken de onların, 'başvurdukları ve kendilerine tekabül etmeleri gereken *arketiplere* uygun dışsal varlıklara sahip olmadıklarını' söyler (3.11.17). İdelerdeki arketiplerin yeri meselesinin onu '*ahlaksal bilgi kendi ahlaki idelerimizin*

gözlemi içinde düşünülüyorsa ve bunlar da öteki kiplerde olduğu gibi bizim yaptığımız şeylerse; *adalet* ve *ılımlılık* kavramlarımız çok tuhaf olmaz mı? Herkes bunların *idelerini* istediği gibi yaparsa erdemlerle kötülükler karma-karışık olmaz mı?’ (4.4.9) şeklinde bir soruya maruz bırakıp bırakmayacağını da kendine sorar. Locke’un verdiği cevaba geçmeden önce, eğer doğa yasası ödevleri ve erdemleri (*adalet dâhil*) belirliyorsa, Locke’un ortaya koyduğu itiraz da en baştan bertaraf edilmiş olmaz mı? diye kendimize sormamız gerekir. Eğer bertaraf oluyorsa, Locke doğa yasasında içerilmiş olan ahlaksal idelerin karışık kipleri öğretisini yine de sürdürebilir mi? Sorularımıza bir cevap vermiş gibi görünmez; karışık kipler öğretisi, görecilik ile nesnecilik arasındaki, ya da Locke’un itirazına ‘evet’ demek ile bizim ileri sürdüğümüz itiraza ‘hayır’ demek arasındaki tehlikeli bölgede durur. Olumsuz cevap, doğa yasaları öğretisini tehdit ediyor gibi görünür.

Locke’un, göreliliğin -pek çok farklı *adalet idesi* bulunduğuna cevabı, ahlaksal idelerin geometrik ideler ile karşılaştırılması aracılığıyla verilir. Biri, üçgene farklı, örneğin ikizkenar yamuk şeklinde bir ad verebilir, ancak şimdi ikizkenar yamuk olarak adlandırılan betinin özelliklerinin tanımlanması, başkalarının üçgen olarak adlandırdıkları ile yine de aynı olacaktır (4.4.9). Addaki değişme, ideyi farklılaştırmaz. Karışık kip olan ad değil, *idedir*, arketip olan da odur. Aynı şekilde, ahlaksal ideler de insanların

onlara verdikleri adlardan ayrıdır. Örneğin, ‘bir kimsede, başkalarının namuslarıyla kazandıkları şeyi onların rızaları dışında alma *idesi* bulunsun ve o buna isterse *adalet* adını vermiş olsun. Burada bu adı ona bağlanmış olan *ide* dışında alan kimse, bu ada kendindeki bir *ideyi* eklerse yanılmış olur’ (4.4.9). Burada bazı idelerin, örneğin geometri ve ahlak idelerinin belirli bir kişiden bağımsız bir statüye sahip olma durumu söz konusudur. Tabii ki, Öklid veya ilk geometriciler, üçgenlerin, karelerin vs. idelerini kurmuş olanlardır. Locke için ise ahlaksal ideleri, doğa yasası ile ifade eden ve bize de bu yasaları ve onların ahlaksal içeriğini -ki Locke bu içeriği insanlar onları düşündüklerinde karışık kipler olarak adlandırır- keşfetmek için akıl veren Tanrı’dır. Hatta bir pasajda, karışık kipleri *ahlaksal varlıklar* olarak bile tasvir eder (3.5.12, krş. 2.28.14). Böylesi varlıklar, *adalet* gibi kimi ahlaksal idelerin durumunda Tanrısal yaptırıma sahiptir. *Adalet*, öyleyse yapay değil, doğal bir erdemdir. Peki, hem doğal hem de bir karışık kip olabilir mi?

ADLAR

Locke’un hem ontolojisinde hem de dil anlatısında adlar önemli bir sözcük grubunu oluşturur. Onun tikelci ontolojisinde, genel şeyler mevcut değildir, her şey tikelidir. Tikel adlar sadece kişilerin, ülkelerin, şehirlerin, ırmakların, dağların özel adlarıdır. Bazen hayvanlara da (*Deneme* 3.3.5’te atlardan bahseder Locke) adlar veri-

lir. Her nesneye özel bir ad verilebilir, ancak özel adların sınırlı bir kullanımı vardır. Adların kullanımı, iletişim kurmak ve ideler ve düşünceleri anlamak içindir. Ancak mümkün olsaydı bile, 'tikel şeylerin adlarını biriktirmek' anlamsız olurdu; düşüncelerimizi diğerlerine iletmeye de yaramazlardı (3.3.3). 'Benim konuşma organımla çıkardığım sesin, onu işiten kimsenin zihninde, konuşurken benim o sesi uyguladığım ideyi uyandırdığı zaman' (a.y.) iletişim gerçekleşmiş olur. Eğer anlamlarını sadece benim bildiğim adları kullanıyor olsam, iletişim başarısız olurdu. Az sayıda insanın bulunduğu gruplar bazı nesneler için (ör. arabaları, atları veya köpekleri, hatta evdeki nesneleri için) tikel adlar üzerinde anlaşılabilir, ancak adların böylesi bir tikelliği daha geniş bir kamusal anlaşmada imkânsızlaşacaktır.

Locke, genel sözcüklerin nasıl oluşturulduğunu, soyutlamayı tartışırken cevaplar. 3.3.'teki adlar anlatısında, bazı kalıtsal örnekler verir ve ideleri bebekliğe ve çocukluğa kadar geri götürür. 'Dadı' veya 'anne' gibi sözcükler, belirli bireylerle sınırlanmış ilk tikel sözcüklerdir. Sonradan, babası veya annesi ile diğer erkekler ve kadınlar arasındaki benzerlikleri keşfetme yoluyla çocuk, erkekler ve kadınlar idesini (Locke sadece erkeklerden bahseder) ve yanı sıra bu sınıfı oluşturan bireylere karşılık gelen sözcükleri oluşturur. 'Hayvan' adı ise daha da ileri bir soyutlama işlemi ile oluşturulur (3.3.8; krş. 3.3.9). Böylece

edinilen genel adlar, şeyleri sınıflara ayırmakta kullanılır.

Locke, adlar için üç farklı gönderge ayırt eder: Basit ideler, karışık kipler ile bağıntılar ve doğal tözler (3.4.1). Bu öğelerden birinci ve üçüncüsü için olan adlar 'kendi özgün biçimlerinin ondan türemiş olduğu bir gerçek varoluş'un doğrudan doğruya tam idelerine işaret ederler (3.4.2). Karışık kiplerin adları bu dışsal referansa sahip değildirler, 'zihindeki idede son bulurlar ve yeni bir düşünceye götürmezler' (a.y.). Locke'un öz anlatısında, birinci ve ikinci öğeler hem gerçek hem de adsal özlere işaret eder, ancak doğal cisimlerin adları nadiren 'türlerin adsal özleri dışında bir şeye' işaret ederler (3.4.3). Basit idelerin adları diğerlerinden daha az şüpheli ve belirsizdir. 'Basit idelerde ne karışık kiplerin adlarında şüphe yaratan, bir araya getirilecek bir çokluk ne de sayıları tam olarak bilinmeyen tüm özelliklerin kendisine dayandığı varsayılan ancak ne olduğu bilinmeyen bir gerçek öz vardır' (3.4.15; krş. §16).

Karışık kiplerin adları türlerin, özellikle de eylem türlerinin yerine geçer. Locke, öz anlatısında karışık kiplerden, bu adların isimlendirdikleri şeyin özünü açığa vurduklarını söyleyerek bahseder (3.5.1). Ancak bu özler anlık tarafından 'fazlasıyla keyfi olarak, bir modele uymadan ya da bir gerçek varoluşa bağlı olmadan' (3.5.3) yapılmışlardır. Karışık kiplerin adları, bir tür eyleme işaret etmek üzere seçilmiş ideleri 'birleştirir' (3.5.4; krş. §10). Ahlaki söylemlerde kullanılan adlar, başka dillere çev-

rildiklerinde anlamlarının bir kısmını yitirebilirler (3.5.8). Karışık kiplerin adları, belirli bir toplumda hangi cins eylemlerin dikkate alındığını göstermede de faydalıdır. Örneğin, ‘bir adamı kılıç veya baltayla öldürmeye farklı eylemler gözüyle bakılmaz: Ancak eğer, bedene önce kılıcın sivri ucu girecek olursa, bu farklı bir *tür* eylem olarak kabul edilir, o zaman, İngiltere’de de olduğu gibi, farklı bir *adı* da olur ve İngilizcede buna *saplama* denir: Ancak böyle bir eylemin özel bir adının belirlenmemiş olduğu bir ülkede, bu ayrı bir tür olarak kabul edilmez’ (3.5.11). Karışık kiplerin adları, örneğin, adalet veya minnettarlık, ‘*düşüncelerimizi zihnin ötesine götürmez*’; düşüncelerimiz ‘bu erdemlerin soyut idelerinde durur’ (3.5.12). Karışık kiplerin adlarına ilişkin bu olgu, Locke’u bu adlar için ‘kavram’ sözcüğünün daha uygun olacağını söylemeye iter (bkz. KAVRAMLAR).

Karışık kipler ve dolayısıyla adları, çoğu kez, bazı eylemler için arketip oluşturmak dışında birbirleriyle özel bir bağlantısı veya bağlantısı olmayan bir ide çeşitliliğini bir araya getirirler. ‘Böylece *tören alayı* adı, kişiler, görenekler, meşale taşıyıcılar, düzen, hareket ve sesler gibi birbirinden bağımsız idelerin büyük bir karışımı olarak, insan zihninin keyfi bir şekilde bir araya getirdiği tüm o karışıklığı, tek bir adla ifade etmiş olmaz mı?’ (3.5.13). Çoğunlukla, o kipi oluşturan ideleri edinmeden önce karışık kiplerin adlarını öğreniriz. Dillerin başlangıcında bu süreç tersine işlemiştir. Çocuklar da

ideleri anlayıp edinmeden önce adları öğrenirler (3.5.15).

Doğal tözlerin adları söz konusu olduğunda, onların niteliklerinin ideleri genellikle onlara verilen addan önce gelir. Tözlerin idelerinin oluşumu keyfi değildir; bu ideler, gözlemlediğimiz ve sınıadığımız nesnelerden dikkatle edinilmiş olmalıdırlar. Ancak tözlerin adları, tıpkı karışık kiplerde olduğu gibi, türlerin, Locke’un deyimiyle ‘çeşitlerin’ yerini tutar. Locke, ayrımsadığımız töz türlerinin, eski öğretilerde bahsedildiği gibi, hiçbir gerçek öze karşılık gelmediği vurgusu üzerinde ısrarla durur. Bir arada varolan nitelikler yığını sınıflar içinde sıraya koyuşumuz, bu niteliklerin kendileriyle sınırlıdır, bu yüzden de bu ideler sadece adsal ÖZ’ü açığa çıkarırlar (3.6.1, 2). Doğal tözlerin adları şeylerin türlerini ayırmamızı sağlar (3.6.20). Gerçekten de, onların yerlerini tuttıkları genel adlar ve ideler olmaksızın, bizim için kesinlikle şeylerin hiçbir türü, hiçbir cinsi de mevcut olamazdı (3.6.29). Eğer sadece ‘saat’ adına sahip olsaydım, sessiz ve canlı saatler arasındaki farklar bunları benim için iki farklı türde saat yapamazdı. Sessiz ve canlı saatler için farklı adlara sahip olan bir kişi için, bu saatler farklı saat türleridirler. Öte yandan, mekanizmanın iç farklılıkları, eğer saatlerin iç mekanizmaları hakkında bilgim sayesinde farklı adlara sahip değilsem onları farklı saat türleri yapmaz (3.6.29). Locke aynı şeyi doğal tözler hakkında da söylemek ister: Doğadaki cinsler, sınıflar veya türler de anlığın bir arada varolan nite-

likleri dikkatlice derleyip adlandırması çabasının bir sonucudur. Âdem'in, daha önce deneyimlememiş olduğu yeni nesneleri adlandırması da bu öğretiyi örneklendirmektedir (3.6.46). Bu aslında kendi dönemi için oldukça radikal bir öğreti olmakla birlikte, Locke'un insan bilgisinin sınırlarıyla ilgili açıklamasıyla da tutarlıdır.

AHLAK

Deneme'nin sonlarına doğru, bilginin ilerletilmesi üzerine bir kısımda Locke, 'ahlak, genellikle insanlık için en uygun bilim ve iştir' (4.12.11) der. Sonradan *Deneme*'ye eklemek istediği 'Of Ethics in General' ['Genel olarak Etik Hakkında'] başlıklı bir yazıdaysa, ahlakın 'insanlığın en büyük işi ve ilgisi' (*The Life of John Locke* [John Locke'un Yaşamı], Peter King, 1829 içinde §3, s. 306) olduğunu söyler. *Deneme*'ye eklenilmesi düşünülmüş olan bölüm şöyle devam eder: Ahlak 'dünyada genel olarak teoloji, din ve hukuktan ayrı bir bilim olarak değerlendirilmiştir; ve ilahiyatçılardan, rahiplerden ve avukatlardan farklı türde insanlar olup işleri bu bilgiyi dünyaya açıklamak ve öğretmek olan filozoflara en uygun alan olmuştur'. Locke'un ahlak üzerine yazan yazarlara (hiçbirinin doğrudan ismini anmadan) eleştirisi, bunların bahsettikleri kuralları türettikleri yerin 'aslında köken olmaması, ayrıca bunları, yeri ve göğü yaratmış olan yüce Tanrı'nın, insanları ölümden sonra onlara uyup uymadıklarına bakarak yarılacağı emirleri olarak tartışmamış olmalarıdır, onların bu emirlerin uygu-

lanmasına ekleyebildikleri zorlama da en fazla erdem ve kötülük adları altında saygınlık kazanma ve itibar kaybetme ile ilgili olmuştur' (a.g.e., §4, s. 307). Yani bu seküler filozofların başvurabilecekleri olsa olsa, saygınlık kazanma ve itibar kaybetme müesseseleri olabilir.

Ahlakın nihai kaynağı Tanrı'dır, bu nokta Locke tarafından *Deneme*'nin pek çok pasajında vurgulanmıştır. Örneğin, 1.3.6'da, 'ahlakın gerçek temeli ... karanlıkta insanları gören, ödül ve cezaları elinde bulunduran ve en gururlu suçluları sorguya çekmeye gücü yeten Tanrı'nın istenç ve yasasından başka bir şey olamaz', der. *Deneme* 1.3.7'de ise 'ahlakın temel ilkesinin, *kendine yapılmasını istediğini yap*' olduğu ifade edilir. Ancak ahlakın bundan başka temelleri olduğuna ilişkin iddiaları da es geçmez. Bazıları (burada Arkelaus'un ismini anar) 'doğru ve yanlışın, dürüst ve hilelinin Doğa tarafından değil, yasalar tarafından belirlendiğini', kimi başkaları ise 'tüm insani yaradılışlara öncül olan yükümlülükler bulunduğunu' söylerler (4.12.4). Bir Hristiyan, bir Hobbesçu veya bir putperest filozof farklı sebeplere dayanarak da olsa 'insanlar ahitlerine uymalıdır' (1.3.5) sonucuna varabilir. Ahlak, yasalar, ödüller ve cezalar gerektirir. Başvurulabilecek üç tür yasa vardır: Tanrısal yasa, yurttaşlık yasası ve düşünce veya saygınlık yasası (2.28.6-7). Tanrı'nın, 'insanların kendilerini yönetmeleri için' bir yasa (doğa yasası) verdiği, Locke'un kesin olarak kabul ettiği bir gerçektir. Bu yasa aynı zamanda ahlakın temel yasasıdır.